

Тригуб П.М.,
доктор іст. наук,
професор МФ НаУКМА

МОГИЛЯНСЬКА ДОБА КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

Берестейська церковна унія 1596 р. надзвичайно загострила протиріччя в українському суспільстві, поставивши православ'я перед проблемою виживання. Унія дала змогу польським властям та католицькій церкві відкрито проводити наступ проти православ'я, яке опинилося фактично поза законом. На його захист виступили міщани в особі братств, українське козацтво. Завдяки його дійовій підтримці у 1620 році стало можливим відновлення вищої ієрархії Української православної церкви.

Проте, новий єпископат на чолі з Іовом Борецьким не отримав офіційного визнання з боку Польської держави. Українська громадськість, втративши надію добитися справедливості законним шляхом, почала шукати союзників у боротьбі за віру поза межами Речі Посполитої, насамперед, у Росії. Вища ієрархія Київської митрополії все частіше зверталася за допомогою до свого північного сусіда. Російський уряд обіцяв визволити українське православ'я від католицького ярма.

Польський уряд прекрасно усвідомлював, що контакти українського духовенства з Росією, підтримані козацтвом, його державі ніякої користі принести не можуть. Король Сигізмунд III Ваза, ревний католик, намагався припинити їх за допомогою заборон, репресій, принижень. Новий король Володислав IV, маючи надію посісти на московський престол, хотів заручитися підтримкою українського духовенства та козацтва. Тому для вирішення релігійних протиріч 22 червня 1632 р. був скликаний конвокаційний сейм, який започаткував офіційне визнання Польською державою Української православної церкви, її вищого духовенства. На цьому сеймі православні депутати домоглися розгляду своїх вимог, зібраних в "Punkta de religione" (14 пунктів). Після тривалого обговорення сейм прийняв "Пункти заспокоєння обивателів і Великого князівства Литовського народу руського релігії грецької". Православним дозволялося відправляти богослужіння, святі таїнства, мати церкви, шпиталі, семінарії, братства. Володіння колись єдиної Київської митрополитії ділилися на дві частини, кожною з яких мали управляти свої митрополити - зуніт (греко-католик) і дезуніт, тобто православний. Останній обирався за стародавнім звичаєм всім народом та затверджувався константинопольським патріархом.

На сеймі православні депутати обрали нових ієрархів Київської митрополії - архімандрита Києво-Печерської Лаври Петра Могилу на митрополита Київського, Олександра Пузину - єпископом Луцьким та Йосифа Бобриковича - єпископом Мстиславським. Петро Могила користувався авторитетом не тільки серед православних, а й у католицько-уніатських колах, про що ми дізнаємось із свідчень Йосифа Руцького, уніатського митрополита: "Він міг послужити ділу унії не тільки на Русі, але й у Молдавії та Валахії, робить враження людини прихильної до католицької віри, при тім освічений, вміє по-латинськи, розуміє свято-отецьке писання, доброго життя, тверезий і не розпусний, двічі на день служить службу Богу, що у русинів

рідко, і пильнує дисципліну". Отже, в якійсь мірі кандидатура влаштовувала поляків.

12 березня 1633 року Петро Могила одержав диплом від короля на митрополичу кафедру, що давала можливість йому тримати під своєю владою та "послушненством весь народ руський, який з костьолом римським в унії не перебуває і бути не бажає". Крім того, дозволялося перетворити Київську братську школу в колегію. Невдовзі "ректор київських шкіл" Ісайя Трофимович відправився до Константинополя, де отримав для Петра Могили патріарше благословення.

В цей час вища православна ієрархія Київської митрополії настільки зміцнила своє становище, що почала розмови про розрив з константинопольським патріархом та заснування свого патріархату. Цю ідею сучасники і значна частина істориків пов'язувала з ім'ям Могили. Дійсно, в 1620-х роках він поділяв думки Мелетія Смотрицького про об'єднання українських церков, брав участь у соборі 1627 разом з митрополитом Іовом Борецьким, розглядав "Унійний катехизис" Смотрицького. Могила був учасником собору 1628 в Городку, що ухвалив "знайти спосіб, щоб утворити єдність Руси з Руссою, уніатів з неуніатами".

Ставши митрополитом, Могила не припинив зв'язків з греко-католиками. Питання досягнення "універсальної унії" неодноразово обговорювались ним з греко-католицьким митрополитом Йосифом Рутським. З цього приводу відоме його листування з папою Урбаном VIII. У жовтні 1636 р. Могила звернувся до православних братств, в тому числі й до Львівського, із закликом помиритися з уніатами. Не дивлячись на свої тісні стосунки з греко-католиками, Могила нічим не зрадив православній вірі, про що свідчить його "Заповіт" та "Ісповідання", які він, не діставши ухвали східних патріархів, так і не наважився надрукувати.

Діяльність Петра Могили була яскравою сторінкою в історії Київської митрополії. Оновивши релігійне життя, він повернув церкву, за виразом Д. Дорошенка, "обличчям до Заходу". Не змінюючи суті православної теології, Петро Могила зреформував її, освіжив, дав їй нове трактування, якого вона держиться до цього дня".

Надзвичайно різноплановою була діяльність митрополита. Він багато зробив для піднесення братств, особливо Київського Богоявленського, значно розширивши його володіння та поповнивши монастир новими храмами. Зібравши при кафедрі видатних вчених, він зумів реформувати Братську школу і перетворити її на вогнище православної науки усього Європейського Сходу та Балкан. Митрополит поновив, збудував та перебудував храм Софійський, Василівський, Спаса на Берестові Конгреційний та ряд інших. З руїн Десятинної церкви Петро Могила звелів побудувати нову кам'яну, а під час роботи знайшов домовину Володимира Великого та переніс його голову до печерського монастиря. Він першим канонізував всіх печерських угодників.

Велику увагу митрополит наділяв справі організації церковного життя. Наставивши своїх постійних та тимчасових намісників та візитерів, він надав їм право проводити суди. Ним була заснована нова установа для судових розправ над членами кліру - митрополича Консисторія. Діставши титул Екзарха константинопольського патріарха, митрополит вважав за непотрібне втручатися останньому у внутрішні справи Київської митрополії.

Петро Могила вів боротьбу із ставропігіями монастирів та братств і намагався тримати їх в юрисдикції єпископату, прагнув здійснити цензуру над усіма виданнями, контролювати господарювання владик та ігуменів у маєтках. Не відкидав митрополит і спроб об'єднати дві українські церкви, цікавився способами їх здійснення. Постійно підтримував ідею Українського патріархату. Одним із реальних претендентів на патріарший престол був сам Петро Могила.

На велику увагу заслуговує й літературна діяльність митрополита. До найвизначніших його творів відносяться "Православне ісповідання віри" (1644), "Катехизис" (1645), "Великий требник" (1646) та ін.

У 1640 році після десятилітньої перерви Петро Могила відновив стосунки з російським урядом, прагнучи отримати від царя кошти та іншу допомогу на відновлення храмів. Митрополит деякий час користувався послугами московських майстрів, яких прислав цар.

Однак, реформаторська діяльність Петра Могили мала й негативні наслідки для українського народу, його православної церкви. Дбаючи про православ'я взагалі, діячі могилянського осередку були позбавлені почуття українського патріотизму. Православна еліта слідом за митрополитом писала свої твори виключно польською та грецькою мовами. Це привело до відірваності вищої православної ієрархії від народу, викликало непорозуміння, а подекуди й відкриту ворожість між ними. За спогадами Гаврила Доменецького, при заснуванні Київської колегії "від невчених попів і від козаків велике обурення йшло: нащо латинську й польську школи заводите, її до цього у нас не бувало, а спасалися? Було хотіли самого Петро Могилу та вчителів до смерті побити, ледве їх умовили".

Аристократи від народження, представники церковної ієрархії мало цікавилися життям низів, не розуміли їх, до своїх підлеглих ставилися подібно світській шляхті. Дрібне духовенство платило великі побори, єпископські намісники обкладали селян оброками, за словами Лазаря Барановича, "стригли овець так, що зачіпали за живе, і шерсть знову рости не могла".

Непоправної шкоди українському народові завдавали й постійні змагання греко-католицьких та православних владик за церковні бенефіції, що виливалося в конкретну боротьбу між їхніми парафіянами, сіяли між ними ненависть та непримиренність. Сам Могила вдавався до насильницьких методів при вирішенні проблеми кафедрального Софійського собору в Києві, щодо бувшого митрополита Ісаї Копинського, якого примусив відмовитися від митрополичої кафедри. Копинський до смерті залишався особистим ворогом Петра Могили. В умовах міжконфесійної боротьби частина духовенства і мирян змушена була покидати Україну й переселятися до Росії.

Легалізація Української православної церкви, якою характеризується могилянська доба, не припинила переслідування православ'я з боку католицької церкви та польського уряду. До релігійних утисків додавалось національне та соціальне гноблення, що в кінці 40-х років XVII ст. привело до Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького.